राष्ट्रियमुक्तविद्यालयीशिक्षासंस्थानम्

माध्यमिककक्षायाः पाठ्यक्रमः

भारतीयदर्शनम् (२४७)

औचित्यम्

सर्वेऽपि जन्तव इष्टं लब्धुम् इच्छन्ति। अनिष्टं परिहर्तुम् इच्छन्ति। सुखम् इष्टम् दुःखं हि अनिष्टम्। अत एव सुखस्य उपायः अपि इष्टः। दुःखस्य उपायः अपि अनिष्टः। तत्र सुखं द्विविधम्। नित्यम् अनित्यं च। नित्यं सुखम् आत्मसुखम्। तत् जन्यम् नास्ति। न केनापि कारणेन तत् सुखम् उत्पद्यते। तत् सुखम् तु आत्मस्वभावः एव। अनित्यम् सुखम् जन्यम् अस्ति। तस्य किमपि कारणम् अस्ति। अनित्यसुखस्य कारणं हि धर्मः। धर्मं विना सुखं नैव भवति। धर्मोऽपि जन्यः अस्ति। वेदविहितयागादिः धर्मः। तद्यागादिजन्यः पुण्याख्यः अदृष्टविशेषो वा धर्मः। धर्मः अन्तःकरणे विद्यमानः कश्चित् गुणविशेषः।

दुःखस्य किमपि कारणं तु स्यादेव। सुखं वा दुःखं वा कारणं विना नैव उत्पद्येते। सुखस्य किं कारणम् इति यथायथम् असन्दिग्धं च ज्ञानम् आवश्यकम्। तेन इष्टं यत् सुखं तस्य यत् साधनं तत्र निष्ठया प्रवृत्तिः भवेत्। किञ्च सुखस्य कति भेदाः सन्ति तदपि स्पष्टं जानीयात्। इत्थम् 'इदं मदिष्टसाधनम्' इति ज्ञानम् प्रवृत्तिं प्रति कारणं भवति।

पुरुषः नरो वा नारी वा यद् कामयते इच्छति अर्थयते स एव पुरुषार्थः। पुरुषः सुखमेव अर्थयते। अतः सुखमेव हि पुरुषार्थः सकलप्राणिसाधारणः। सुखस्य प्रकाराः सन्ति। अतः एव पुरुषार्थस्य प्रकाराः सन्ति। नित्यसुखं हि मोक्षः कथ्यते। अनित्यसुखं हि कामः कथ्यते। कामस्य कारणं हि धर्मः कथ्यते। धर्मस्य साधनं हि अर्थः कथ्यते। अर्थो हि धर्मस्य सामग्री धनादिकम्। एवं धर्मार्थकाममोक्षाः चत्वारः पुरुषार्थाः सुप्रसिद्धा वैदिकसंस्कृतौ। तेषु काममोक्षौ मुख्यौ। कामस्य साक्षात् कारणं धर्मः। धर्मस्य प्रयोजकः अर्थः। कामलाभाय एव धर्मः अर्थः च सेव्यते नान्यथा। अथः धर्मार्थौ गौणौ। मुख्ययोः काममोक्षयोः अपि मोक्षः नित्यः। अतः मोक्षः एव परमः पुरुषार्थः। अर्थः अनित्यः इति प्रत्यक्षेण ज्ञायते। इन्द्रियजन्यं सुखम् क्षणिकम् इति तदपि अनित्यमेव इति अनुभवसिद्धम्। अनित्यसुखस्य कारणं धर्मः अपि अर्थात् अनित्यः एव। न हि कारणसत्त्वे कार्याभावः भवति।

वेदान्ते श्रुतिः तदनुकूला युक्तिः अनुभवश्च इति एतत् त्रितयम् सदा प्रमाणत्वेन उपन्यस्यते।

यत्कृतकं तदनित्यम् इति नियमः दृष्टानुमानोभयसिद्धः। धर्मः कर्मजन्यः। अतः अनित्यः। कामः धर्मजन्यः। अतः अनित्यः। इत्थं सिद्धम् यत् मोक्षः एव परमः पुरुषार्थः नित्यत्वात्। मोक्षः ब्रह्मज्ञानाद् भवति इति अद्वैतवेदान्तस्य सिद्धान्तः। अतः ब्रह्म किम्। तज्ज्ञानं किम्। तल्लाभस्य प्रमाणं किमिति जिज्ञासा। तन्निवृत्तये अद्वैतवेदान्तमतानुकूलानि प्रकरणानि अत्र सन्ति।

सर्वेऽपि दार्शनिका जीवानां सुखवाञ्छापूर्णार्थं यतन्ते। परन्तु सुखसाधनविषये स्वरूपविषये च तेषु नैके मतभेदाः सन्ति।

दशमकक्षायाः ग्रन्थे समेषामपि दर्शनानाम् सामान्यः परिचयः विद्यते। वेदान्तस्य प्रस्थानानाम् वेदान्तसम्पदायानां च विशेषः परिचयः विद्यते। एवञ्च अद्वैतवेदान्तानुसारम् संक्षेपेण केचिद् विषया उपन्यस्ताः। तेन अद्वैतवेदान्ते यथाप्रक्रियं प्रवेशः भवेत्। विशेषः परिचयः भवेत्।

दशमकक्षायाः पाठानां सम्यक् अध्ययनं विधाय द्वादशकक्षायाः पाठा अध्येतव्या। तेन विषयस्यास्य सुष्ठु ज्ञानं भविष्यति। दशमकक्षायाः पाठस्य भित्तिरूपेण माहात्म्यम् अस्ति।

इत्थम् बहुभिः प्रकारैः पाठ्यक्रमः छात्रहिताय निर्मितः। तेन दार्शनिकतत्त्वानि सुगमानि भविष्यन्ति इति आशास्महे।

अधिकारी

अयं पाठ्यविषयः सम्पूर्णरूपेण संस्कृतभाषया लिखितः अस्ति। परीक्षा अपि संस्कृतमाध्यमेन एव भविष्यति। अतः अस्य पाठस्य कः अधिकारी इति नूनम् समुदेति प्रश्नः।

अत्र स छात्रः अधिकृतः यः -

- अधीतकाव्यव्याकरणकोषः अनधीतदर्शनशास्त्रः दर्शनं दिदृक्षुः मुमुक्षुश्च।
- न्यायशास्त्रस्य तर्कसंग्रह इति ग्रन्थं दीपिकासहितं जानाति।
- न्यायभाषाम् अर्थात् न्यायशास्त्रस्य शैलीं जानाति।
- सरलसंस्कृतं, संस्कृतसाहित्यास्य सरलगद्यांशान् पद्यांशान् च पठितुम् बोद्धुं च शक्नोति।
- सरलसंस्कृतं बोद्धुं शक्नोति।
- स्वभावं संस्कृतभाषया लिखित्वा प्रकटयितुं शक्नोति।

प्रयोजनम् (सामान्यम्)

माध्यमिकस्तरे भारतीयदर्शनस्य पाठ्यत्वेन योजनस्य कानिचन उद्देशानि अत्राधो दीयन्ते।

१. जीवनस्य चरमलक्ष्यं सुखलाभः। इह परत्र च। तद्विषयकं स्पष्टं ज्ञानं छात्रस्य भवतु इति लक्ष्यम्।

२. बहूनि दर्शनानि सुखप्रतिपादनाय प्रवृत्तानि विरुध्यन्ते। तेषु विरोधस्य कानि कारणानि इति ज्ञात्वा छात्रः सूक्ष्मं चिन्तनं कर्तुम् प्रभवेत्।

३. जीवने विभिन्नानां दार्शनिकसम्प्रदायानां परस्परकलहस्य कारणं ज्ञात्वा तेषु सौहार्दस्य निर्माणाय प्रयतेत इति सामर्थ्यम् छात्रस्य जायताम्।

४. स्वस्य स्वपरिचितानां च जीवनं दर्शनमवलम्ब्य नेतुम् शक्नुयात्।

५. भारतीयदर्शनस्य महिमानम् अवगम्य तस्य प्रचारे बद्धादरः सश्रद्धं प्रवर्तताम्।

६. अति प्राचीनाया भारतीयज्ञानसम्पदः वैज्ञानिकतां सर्वजनोपकारितां महिमानं च सगर्वं जगति प्रसारयेत् छात्रः।

७. दर्शनस्य सामान्यज्ञानवर्धनं भविष्यति येन दार्शनिकग्रन्थानाम् सरलान् अंशान् पठित्वा छात्राः तेषाम् अंशानाम् अर्थान् ज्ञास्यन्ति। ते स्वतः मौखिकीं लिखितां च अभिव्यक्तिं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

८. दर्शनाध्ययनेन छात्राः महाविद्यालयस्तरे विश्वविद्यालयस्तरे च प्रवर्तमानेषु पाठ्यक्रमेषु अध्ययनार्थम् अवसरं प्राप्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

९. दार्शनिकचिन्तने रुचिमन्तः भूत्वा शक्ताः संलग्नाश्च भविष्यन्ति।

प्रयोजनम् (विशिष्टम्)

दर्शने प्रवेशस्य सामर्थ्यम्

१०. दर्शने के विषया अन्तर्भवन्ति इति सामान्यज्ञानं भवेत्।

११. आस्तिकनास्तिकदर्शनभेदस्य ज्ञानं भवेत्।

१२. नास्तिकानां सिद्धान्तानाम् आचार्याणां ग्रन्थानां परम्पराणां सामान्यं ज्ञानं भवेत्। तेन तद्दर्शनस्य अधिकपठने मतिः जायेत।

१३. आस्तिकानां दर्शनस्य सिद्धान्तानाम् आचार्याणां ग्रन्थानां परम्पराणां सामान्यं ज्ञानं भवेत्। तेन तद्दर्शनस्य अधिकपठने प्रवर्तते।

१४. पठितसामग्रीम् आश्रितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि दास्यन्ति।

दर्शनाध्ययने सामर्थ्यम्

१५. प्रस्थनात्रयस्य सविस्तरं ज्ञानं भवेत्। तेन तेषाम् प्रस्थानानाम् इतोऽपि अग्रे सविस्तरम् अध्ययने प्रवर्तेत।

१६. अद्वैतवेदान्तमतेन ब्रह्म माया जीव ईश्वरः अध्यारोपः अपवादः मोक्षः तत्साधनानि इत्यादीनां बहूनां विषयाणां ज्ञानं भवेत्।

१७. अस्य पाठ्यविषयस्य ज्ञानेन तस्मिन् दर्शने विद्यामानानाम् अन्येषाम् आकरग्रन्थानाम् अध्ययने समर्थो भवेत्।

दर्शनप्रयोगस्य सामर्थ्यम्

१८. दर्शनस्य स्पष्टं ज्ञानं प्राप्य स्वस्य जीवने तस्य प्रयोगं कृत्वा कृतकृत्यो भविष्यति।

१९. यथा वैद्यः जनं दृष्ट्वा तस्य रोगादिकं चिन्तयति। चौरः वित्तकाषादिकं चिन्तयति। वणिक् क्रेतारम् पश्यति। तथा जगतः दार्शनिकरूपेण दर्शने समर्थो भवेत्।

२०. अन्येषामपि दिग्भ्रान्तानां जनानां जीवने पथप्रदर्शकप्रदीपवत् सहायो भविष्यति।

पाठ्यसामग्री

पाठ्यक्रमेण सह निम्नलिखितसामग्री समायोजिता भविष्यति-

- द्वे मुद्रिते पुस्तके।
- एकं शिक्षकाङ्कित-मूल्याङ्कनप्रपत्रम् प्रदास्यते। अनेन सह छात्रैः एकं परियोजनाकार्यमपि (Project) करणीयम्।
- दर्शनस्य शिक्षणं प्रायोगिकरूपेण अपि भविष्यति। परन्तु प्रायोगिकपरीक्षा कापि नास्ति।
- पाठनिर्माणे संपर्ककक्षासु च अध्यापनकाले छात्रेषु जीवनकौशलानां सम्यक् विकासः भवेत् इति ध्यातव्यम् भविष्यति। अनेन तेषु स्वतः युक्तिसमन्वितचिन्तनशक्तेः विकासः भविष्यति।
- मुक्तविद्यालये प्रवेशोत्तरं पाठ्यक्रममिमं विद्यार्थी एकवर्षत: अधिकाधिकं पञ्चवर्षेषु पूरयितुं शक्नोति।

अङ्कमूल्यायनप्रविधिः परीक्षायोजना च

- पत्रस्य (१००) शतम् अङ्काः सन्ति। परीक्षाकालः होरात्रयात्मकः। अस्य पत्रस्य लिखितस्वरूपमेवास्ति (Theory)। प्रायोगिकरूपं (Practical) किमपि नास्ति। क्रमिकम् (Formative) समुच्चितं (Summative) चेति द्विविधं मूल्यायनं भविष्यति।
- **क्रमिकं मूल्यायनम् -** विंशतेः अङ्कानां (२०) शिक्षकाङ्कितस्य कार्यस्य (TMA) एकं पत्रं स्यात्। अस्य मूलायनम् अध्ययनकेन्द्रे (Study Centre) भवेत्। अस्य कार्यस्य अङ्काः अङ्कपत्रिकायां (Marks sheet) पृथक् उल्लिखिताः स्युः।
- **समुच्चितं मूल्यायनम् -** वर्षे वारद्वयं (मार्चमासि अक्टोबरमासि च) बाह्यपरीक्षा भविष्यति। तत्र परीक्षायां समुच्चितं मूल्यायनं भविष्यति।
- प्रश्नपत्रे ज्ञानम् (Knowledge), अवगमम् (Understanding) अभिव्यक्तिं (Application skill) चावलम्ब्य युक्तानुपातेन प्रश्नाः समाविष्टाः स्युः।
- परीक्षासु अतिलघूत्तरात्मक- लघूत्तरात्मक-निबन्धात्मक-प्रश्नानामपि समावेशः भविष्यति।

- सूत्रार्थः सूत्रव्याख्या रूपसाधनम् इति त्रयो मुख्याः विषयाः स्युः। अन्ये प्रसक्तानुप्रसक्ताः केचिद् विषयाः अपि स्युरिति अवधेयम्।
- उत्तीर्णतायै पणः (condition) - प्रतिशतं त्रयस्त्रिंशद् (३३%) अङ्काः उत्तीर्णतायै पणः (मानदण्डः) वर्तते।
- संस्थानस्य परीक्षायाम् उत्तरलेखनभाषा - संस्कृतम् (अनिवार्यम्)

अध्ययनयोजना

- निर्देशभाषा (Medium of instruction) - संस्कृतम्।
- स्वाध्यायाय कालावधिः (Self-study hours) २४० होराः
- न्यूनतः त्रिंशत् (३०) सम्पर्ककक्षाः (Personal Contact Programme - PCP) अध्ययनकेन्द्रेषु भविष्यन्ति।
- भारांशः - सैद्धान्तिकः (Theory) शतं प्रतिशतम्। प्रायोगिकम् (Practical) - नास्ति।

अङ्कविभाजनम्

अग्रे सारण्यां द्रष्टव्यम्

पाठ्यविषयस्य उद्देशः (पाठ्यविषयबिन्दवः)

माध्यमिककक्षाया भारतीयदर्शनस्य पुस्तके निम्नविषयाः अन्तर्भवन्ति। विवरणमधस्तादुपन्यस्यते।-

समग्रस्य पाठ्यविषयस्य त्रयो भागाः प्रकल्पिताः सन्ति। प्रतिभागम् कति पाठाः, स्वाध्यायाय कति होराः, सैद्धान्तिकपरीक्षायाम् कियान् अंशः, प्रायोगिकपरीक्षायाम् कियान् अंशः, प्रत्यध्यायम् अङ्कविभाजनं चेति विषयाः अत्र प्रदीयन्ते।

अध्यायः - १ दर्शनप्रस्थानपरिचयः (पाठाः १-४)

अध्यायस्य औचित्यम्

महर्षिः कपिलो हि जन्मना सिद्धः। सर्वेषामपि दर्शनानां तद्दर्शनादेव प्रारम्भः। एवञ्च कपिलस्य सांख्यदर्शनं वेदान्तस्य अति निकटम्। मुख्यः पूर्वपक्षः च। सांख्यानां गुणविचारः पुरुषविचारः सृष्टिविचारः इत्यादिकम् अद्वैतवेदान्ते किञ्चित् परिवर्तनेन गृहीतं दृश्यते। अतः पूर्वपक्षत्वेन मूलत्वेन च सांख्यानाम् अध्ययनम् अत्यन्तम् आवश्यकमिति हेतोः अत्र सांख्यदर्शनस्य प्रोक्ताः विषयाः अत्र उपन्यस्याः।

अध्यायः - २ नास्तिकदर्शनानि (पाठाः - ५-७)

अध्यायस्य औचित्यम्

सनास्तिकदर्शनेषु चार्वाकाः बौद्धाः जैनाश्च मुख्याः। तेषां दर्शनानां स्वरूपं भेदाः आचार्याः ग्रन्थाः ऐतिहासिकता सम्प्रदायाः इत्यादिविषयाः अत्र प्रतिपादयिष्यन्ते।

अध्यायः - ३ आस्तिकदर्शनानि (पाठाः - ८-१४)

अध्यायस्य औचित्यम्

आस्तिकदर्शनानि हि न्यायः वैशेषिकम् सांख्यम् योगः मीमांसा वेदान्तश्चेति षट्। तेषां स्वरूपं भेदाः आचार्याः ग्रन्थाः ऐतिहासिकाता प्रभावः प्रमाणानि इतीमे विषया अत्र प्रतिपादनीयाः।

अध्यायः - ४ अद्वैतवेदान्तः (पाठाः - १५-२३)

अध्यायस्य औचित्यम्

जानन्तु नाम दर्शनानि सामान्यतः छात्राः। तथापि कस्मिन्नपि एकस्मिन् दर्शने छात्रस्य प्रक्रियापुरःसरं ज्ञानम् आवश्यकम्। यतो हि तेन तेन दर्शनेन स्वस्य सिद्धान्ताः कथं सिद्धान्तिताः, काभिः युक्तिभिः समर्थिताः, युक्तिप्रदर्शनस्य प्रमाणानि वा कानि इत्यादिसर्वमपि सविस्तरं ज्ञातव्यम् भवति छात्रेण। अतः दर्शनेषु मूर्धन्यस्य दर्शनस्यैव सविस्तरं परिचयो भवतु इति धिया अद्वैतवेदान्तस्य प्रकरणशः विभागं परिकल्प्य दशमश्रेण्यां कानिचन प्रकरणानि स्थापितानि। द्वादश्यां च अवशिष्टानि सन्ति। तत्र अनुबन्धचतुष्टयं ब्रह्म माया ईश्वरः जीवः मोक्षः तत्साधनमितीमे विषयाः अत्र प्रतिपाद्याः सन्ति।

पाठ्यविषयस्य उद्देशः (पाठ्यविषयबिन्दवः)

माध्यमिककक्षायाः भारतीयदर्शनस्य पुस्तके निम्नविषयाः अन्तर्भवन्ति -

क्र.सं.		मुख्यबिन्दवः	स्वाध्यायाय होराः	भारांशः (अङ्काः)
१	अध्यायः- १	**दर्शनविद्याप्रस्थानपरिचयः-**	५०	२०
	पाठः - १	दर्शनपरिचयः- दर्शनपदार्थः, दर्शनस्य आवश्यकता, व्यापकता, प्रवृत्तिः, मूलम्, विशेषता, दर्शनेषु मतभेदस्य कारणानि, प्रमाणानि इत्यादिकम्		
	पाठः - २	भारतीयविद्याविभागः- भारतीयविद्याविभाजनस्य विविधाः प्रकाराः।		
	पाठः - ३	भारतीयविद्यापरिचयः-१- वेदवेदाङ्गपरिचयः		
	पाठः - ४	भारतीयविद्यापरिचयः-२- उपाङ्गानाम् उपवेदानां च परिचयः।		
	पाठः - ५	प्रस्थानत्रयम्- श्रुतिस्मृतिन्यायप्रस्थानानि । स्मृतिप्रस्थाने भगवद्गीतया सह भागवतादिपुराणानाम् अष्टावक्रसंहितादीनाञ्च अन्तर्भावः।		
	पाठः - ६	प्रस्थानत्रयम्- श्रुतिस्मृतिन्यायप्रस्थानानि । स्मृतिप्रस्थाने भगवद्गीतया सह भागवतादिपुराणानाम् अष्टावक्रसंहितादीनाञ्च अन्तर्भावः।		
२	अध्यायः- २	**नास्तिकदर्शनानि-**	३०	१२
	पाठः - ७	चार्वाकदर्शनम्- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षः इत्यादीनां विचारः।		
	पाठः - ८	बौद्धदर्शनम्- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षः इत्यादीनां विचारः।		
	पाठः - ९	आर्हतदर्शनम्- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षस्वरूपम्, मोक्षसाधनम् इत्यादीनां विचारः।		

३	**अध्यायः- ३**	**आस्तिकदर्शनानि-**	**७५**	**३२**
	पाठः - १०	न्यायवैशेषिकदर्शने- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, पदार्थाः- प्रमेयप्रमाणानादीनि, मोक्षः इत्यादीनां विचारः।		
	पाठः - ११	न्यायवैशेषिकदर्शने- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, पदार्थाः, प्रमाणानि, मोक्षः इत्यादीनां विचारः।		
	पाठः - १२	सांख्यदर्शनम्- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षः इत्यादीनां विचारः।		
	पाठः - १३	योगदर्शनम्- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षस्वरूपम्, मोक्षसाधनम् इत्यादीनां विचारः। किञ्च योगोपनिषदाम् परिचयः, हठयोगादिविभिन्नयोगसम्प्रदायानाम् परिचयः। विवेकानन्दस्वामिनां योगदर्शनमधि उपदेशाः।		
	पाठः - १४	मीमांसादर्शनम्- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षस्वरूपम्, मोक्षसाधनम् इत्यादीनां विचारः।		
	पाठः - १५	वेदान्तदर्शनम्- दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षस्वरूपम्, मोक्षसाधनम् इत्यादीनां विचारः। किञ्च अद्वैतादीनां वेदान्तसम्प्रदायगतानाम् भिन्नानाम् मतानाम् भूमिका।		
	पाठः - १६	वेदान्तदर्शनम्-दर्शनाभिधानस्य व्युत्पत्तिः, इतिहासः, आचार्याः, मूलशास्त्राणि, प्रमाणानि, प्रमेयानि, मोक्षस्वरूपम्, मोक्षसाधनम् इत्यादीनां विचारः। अद्वैतादीनां वेदान्तसम्प्रदायगतानाम् भिन्नानाम् मतानाम् भूमिका।		
४	**अध्यायः- ४**	**अद्वैतवेदान्तः-**	**८५**	**३६**
	पाठः - १७	अनुबन्धचतुष्टयम्- अधिकारिविषयसम्बन्धप्रयोजनानि ।		
	पाठः - १८	ब्रह्म- स्वरूपतटस्थलक्षणानि । समन्वयाधिकरणमाश्रित्य ब्रह्मतत्त्वप्रबोधनम् ।		
	पाठः - १९	माया- वेदान्तसारस्थानि पञ्च लक्षणानि । विवेकचूडामण्यादिप्रकरणेभ्य प्रसिद्धश्लोकानाम् उद्धृतयः।		
	पाठः - २०	ईश्वरः- प्रतिबिम्बदृष्टान्तमुखेन अवच्छेददृष्टान्तमुखेन च ईश्वरस्वरूपबोधनम्।		
	पाठः - २१	जीवः- प्रतिबिम्बदृष्टान्तमुखेन अवच्छेददृष्टान्तमुखेन च ईश्वरस्वरूपबोधनम्।		
	पाठः - २२	अध्यारोपापवादौ- अध्यारोपापवादयोः आवश्यकता, स्वरूपम्, दृष्टान्ताः, सृष्टिश्रुतिभिः अस्य न्यायस्य सम्बन्धः।		
	पाठः - २३	मोक्षोपायः - बहिरङ्गसाधनम् - कर्म, भक्तिः. उपासना । यज्ञदानतपांसि ।		
	पाठः - २४	मोक्षोपायः - अन्तरङ्गसाधनम् - श्रवणमनननिदिध्यासनानि । समाधिः।		
	पाठः - २५	मोक्षः- मोक्षस्वरूपम् । प्राप्तप्राप्ति-परिहृतपरिहारन्यायमाश्रित्य दृष्टान्तमुखेन विवरणम्।		